

UDK 811.163.4*3'282.3(497.6)

DOI 10.33669/KJ2018-29-03

rad primljen: 1. 11. 2018

rad prihvaćen: 10. 12. 2018.

PREGLEDNI RAD

HARIS ČATOVIĆ

viši stručni saradnik, MA
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
haris.catovic@izj.unsa.ba

VOKALSKI SISTEM U GOVORIMA JUGOISTOČNE BOSNE PREMA ANKETI *PITANJA O GOVORU PROSTOGA NARODA (1897)* I POPUNJENIM UPITNICIMA ZA ISPITIVANJE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH GOVORA (1975–1986)

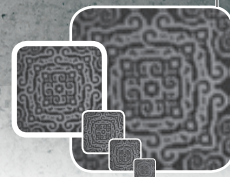
Sažetak: Ovim radom nastoji se popuniti praznina u opisivanju bosanskohercegovačkih govornih tipova koja je, između ostalog, nastala i zbog činjenice da je postojeća jezička građa, arhivirana u Zemaljskom muzeju, a koja je rezultat projekta *Pitanja o govoru prostoga naroda* koji je pokrenula Zemaljska vlada 1896. godine, nedovoljno korištena. Naime, radi se o opisu stanja vokalskog sistema na području jugoistočne Bosne, gdje će u obzir biti uzeti upitnici iz Čajniča, Foče, Goražda, Kalinovika, Rogatice i Višegrada. Imajući u vidu činjenicu da su dijalekti podložni promjenama, iz perspektive historijske dijalektologije značajni su nam za istraživanje podaci koje nudi anketa *Pitanja o govoru prostoga naroda*, a koje ćemo uporediti s rezultatima novijeg istraživanja, koji su preuzeti iz ankete Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks (1975–1986), koji su relevantni za ispitivanje spomenutih područja. Na ovaj način steći će se uvid

u razvojnu liniju vokalskog sistema na području jugoistočne Bosne, koja je po svojim jezičkim karakteristikama dio istočnohercegovačkog dijalekatskog sistema.

Ključne riječi: štokavsko narječje, istočnohercegovački dijalekt, vokalizam, jugoistočna Bosna.

Uvod

Istočnohercegovački dijalekt u različitim periodima svoga razvoja bio je predmetom istraživanja mnogih istraživača, među kojima smo izdvojili one koji su se na najneposredniji način bavili istraživanjem govora jugoistočne Bosne (Šurmin 1894; Rešetar 1907; Belić 1908; Vušović 1927; Ivić 1956, 1962; Peco 1964, 1989; Vuković 1964; Jahić 2002; Halilović 2002, 2005). Iako su na tom polju postignuti značajni rezultati, koji su publicirani u različitim dijalektološkim studijama, još uvijek postoji praznina koja je nastala zbog činjenice da do danas naučnoj javnosti nisu prezentirani rezultati do kojih se došlo u anketi *Pitanja o govoru prostoga naroda*, koja je provedena na bosanskohercegovačkom terenu. Uzimajući u obzir tu činjenicu, prezentacijom jezičke građe iz *Ankete* iz 1897. godine steći će se uvid u jezičko stanje i dijalekatski kontinuum ovog govornog tipa, pri čemu ćemo komparativnim pristupom, uzimajući u obzir rezultate iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* (1975–1986), nastojati osvijetliti stanje vokalskog sistema, te ga eventualno dovesti u vezu sa samoglasničkim sistemima drugih govornih tipova ili dijalekata, kao i sa književnim jezikom. Provedeno istraživanje i analiziranje materijala dviju anketa koje su na bosanskohercegovačkom terenu provedene u rasponu od sedamdeset godina omogućit će nam, s jedne strane, stvaranje strukturne slike vokalskog sistema na području jugoistočne Bosne, a, s druge strane, izvlačenje zaključaka teoretske prirode koji će biti relevantni za rješavanje zajedničkih problema opisne i historijske dijalektologije bosanskohercegovačkih govornih tipova. Donosimo popis punktova s kojih će biti uzeta i obrađena jezička građa:

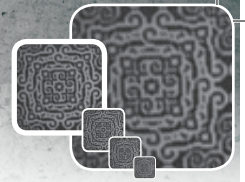
Oznaka punkta u nastavku teksta	<i>Pitanja o govoru prostoga naroda</i>	Oznaka punkta u nastavku teksta	<i>Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks</i>
ČA1	Upitnik br. 14437: Čajnica, Goražde	GK1	Punkt br. 40: Goražde, Sofići
		GK2	Punkt br. 41: Goražde, Sopotnica
		ČK1	Punkt br. 42: Čajniče, Slatina
ČA2	Upitnik br. 14438: Čajnica		
ČA3	Upitnik br. 14439: Čajnica		
FA1	Upitnik br. 14447: Foča	FK1	Punkt br. 26: Foča, Popov Most
FA2	Upitnik br. 14448: Foča	FK2	Punkt br. 27: Foča, Zavajt
FA3	Upitnik br. 14449: Foča	FK3	Punkt br. 28: Foča, Rataj
FA4	Upitnik br. 14450: Foča	FK4	Punkt br. 39: Foča, Podgrađe
FA5¹	Upitnik br. 14452: Foča		
KA1	Upitnik br. 14451: Kalinovik, Foča	KK1	Punkt br. 22: Kalinovik, Kruščica
		KK2	Punkt br. 29: Kalinovik, Vlahovlje
		KK3	Punkt br. 30: Kalinovik, G. Ljuta

RA1	Upitnik br. 14519: Rogatica	RK1	Punkt br. 47: Rogatica, Plješevica
RA2	Upitnik br. 14520: Rogatica	RK2	Punkt br. 48: Rogatica, Žepa
RA3²	Upitnik br. 14521: Rogatica	SK1	Punkt br. 49: Sokolac, Selišta
GA1³	Upitnik br. 14405: Glasinac, Rogatica	SK2	Punkt br. 50: Sokolac, Novo-seoci
		SK3	Punkt br. 52: Sokolac, Šalibegovići
VA1	Upitnik br. 14585: Višegrad	VK1	Punkt br. 44: Višegrad, Bijela
VA2	Upitnik br. 14586: Višegrad	VK2	Punkt br. 45: Višegrad (čaršija)
VA3	Upitnik br. 14587: Višegrad	VK3	Punkt br. 46: Višegrad, Crni Vrh
VA4	Upitnik br. 14588: Višegrad	RDK1	Punkt br. 43: Rudo, Bjelušine

¹ “Riječi su bilježene od naroda iz mjesta Rogatice i okolice (opštine) joj i to ovih seoca: Kovanj, Plješevica, Seljani, Strmac, Dobroušići, Dobromerovići, Bjelogorci, Pašić-kula, Drobnići, Borač, Brčigovo, Varošiste, Karačići, Zaganovići, Ziličina i Medede, koja ne pripada ... (nejasno napisano): Narod je po vjeroispovijesti: Muhamedanci i Pravoslavci. Razlike nekoje u govoru između te dvije vjeroispovijesti zabilježene su odmah kod dotične riječi” (U Rogatici, 16, april 1897., Cvijetin Jovanović, učitelj).

² (stiglo anonimno, pravoslavci) – citirano kako je navedeno u samom Upitniku.

³ “Ovo je opisano u općini Glasincu kotaru rogatičkom. U ovijem krajevima, žive samo pravoslavni i muhamedanci, drugih vjeroispovjedi domaćih nema” (Sokolac, 11. maj 1897. god., Risto Radić, učitelj).

Vokalski sistem

U jugoistočnoj Bosni, na osnovu rezultata *Ankete* iz 1897, može se utvrditi pet vokalnih fonema te vokalno *r*, što znači da je situacija ista kao i u našem književnom jeziku, odnosno ne odstupa od savremenog vokalskog sistema bosanskog jezika. Vokalski sistem na terenu jugoistočne Bosne dosta je stabilan, sličan onom stanju kakvo je u govorima istočne Hercegovine (up. Peco 2007: 49)

i   u

e   o

a

U studiji koja je već provedena i koja se odnosi na mlađe stanje ovih govora (*Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*) također je zabilježena takva situacija: vokalizam ijekavskoštakavskog istočnobosanskog je dosta stabilan, približno onakav kakav je u istočnohercegovačkom (Jahić 2002: 37). U ovom istraživanju posebna je pažnja posvećena artikulaciji vokala, pa se navodi da se u govorima Bošnjaka, a djelimično i Srba, može primijetiti sklonost ka zatvorenosti vokalske boje (up. Jahić 2002: 37). U *Anketi* iz 1897. bilježenje informacije o načinu na koji se pojedini vokal artikulira izostalo je, a to i valja razumjeti, naročito kada imamo u vidu da je ovo prva anketa ovog tipa provedena na bosanskohercegovačkom govornom području, a to znači da se u to vrijeme još uvijek nisu bili razvili potpuni metodološki i stručni postupci koji su za današnju struku i nauku sasvim uobičajeni. Osim ovih, za to vrijeme opravdavajućih stručnih i naučnih dostiguća u metodologiji istraživanja dijalekatskih pojava, postoji još jedan objekativan razlog zašto ova anketa ne ispunjava u potpunosti sve normative, a to je da anketari, odnosno istraživači koji su obavljali povjereni posao, najčešće nisu bili dovoljno stručni za takvo nešto.

O vokalskom sistemu govora Hercegovine i jugoistočne Bosne piše i Halilović (2002: 247) i konstatira da ga karakterizira sistem od pet vokala i vokalnog *r*. Nadalje nas informira da svaka vokalska jedinica može biti s kvantitetom ili bez njega (up. Halilović 2002: 247).

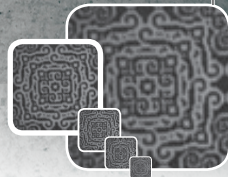
U *Anketi* iz 1897. godine nisu zabilježene informacije o artikulaciji vokala, dok u istraživanjima koja su obuhvaćena projektom *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* imamo zabilježene takve informacije pa ćemo u nastavku rada nastojati te rezultate prezentirati te uporediti sa stanjem zatečenim u *Anketi*.

Svi se vokalski fonemi mogu pojaviti u svim vokalskim kontekstima, što znači da imaju slobodnu distribuciju, osim vokalnog *r*, koje ima izvjesna ograničenja u distribuciji.

Vokal *a*

Građa iz *Ankete* iz 1897. godine ne nudi informacije o artikulaciji vokala općenito, pa tako nemamo o tome podataka ni kad je u pitanju vokal *a*. Ipak, kad je riječ o građi iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*, ona ne nudi potvrde o zatvorenijoj artikulaciji vokala *a*. U *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* ovakva situacija vjerovatno je posljedica nastojanja da se, u najvećoj mogućoj mjeri, stanje poopći. Osim toga, donekle se u obzir treba uzeti i činjenica da rezultati u istraživanjima mogu varirati i biti povezani s izabranim ispitanicima, za koje se ne može tvrditi da su reprezentativni uzorak. Tu se, međutim, otvara i sumnja u tačnost podataka. Da izvedemo ovakav zaključak ponukalo nas je istraživanje Dževada Jahića (2002: 37), koji je za vokal *a* konstatirao: “Ovdje se javlja zatvorenija artikulacija vokala *a*”. Peco (1975: 92) navodi da je to, inače, “zajednička osobina svih bosanskih govora, kako šćakavskih tako i šćakavskih, kako ikavskih tako i ijekavskih”.

Vuković (1963: 24–25) navodi da je: “...za vokalski sistem karakteristična tendencija zatvaranja dugih vokala *a*, *o*, *e*, naročito u sjevernoj, centralnoj i sjeveroistočnoj Bosni”. Dakle, ona je, prema mišljenju Vukovića, osobenija za govore koji se prostiru sjevernije, što i Jahić (2002: 37) navodi, potvrđujući sklonost prema zatvorenosti vokalske boje koja je izraženija u sjevernim djelovima ovog govornog tipa te da je naglašenija u govorima Bošnjaka i djelimično Srba (up. Jahić 2002: 37).

Takva Jahićeva konstatacija o prisutnosti zatvaranja vokala može se razumjeti kao osobina koja je preuzeta iz graničnih šćakavskih govora. Na tom fonu je i Peco (1975: 89–96) kada tvrdi da je ovu pojavu moguće razumjeti samo ako se u obzir uzme utjecaj susjednih ijekavskošćakavskih govora, koji ovo pomjeranje imaju kao izraženu osobinu.

U govoru Tuzle i okolice Brabec bilježi zatvoreno *a*, te navodi da je na nekim punktovima tako zatvoreno da se gotovo izjednačilo s dugim *o* (Brabec 2012: 61).⁴ Ipak, novija istraživanja ijekavskošćakavskih govora ne idu u prilog Pecinim, kao ni Brabecovim konstatacijama.

Naime, Refik Bulić (2013: 75) u svom je istraživanju istakao da ova osobina nije izrazita te da se u govorima tešanjско-maglajskog kraja, koji su dio kompleksa ijekavskošćakavskih govora, ona može smatrati sporadičnom. Razlog gubljenja zatvorenosti vokala *a*, bar kad je riječ o novijem istraživanju, možemo tražiti u činjenici da je ta kategorija iščezla iz govora mlađih generacija jer su one opismenjane i u školama više učene standardnom jeziku.

U pitanju koje tretira vokal *a*, građa iz *Ankete iz 1897.* potvrđuje njegovu stabilnost na prostoru jugoistočne Bosne, o čemu svjedoče primjeri: *rasti, fratar, čast, hlad, hrast, prah, štap, rastem, vrabac, hrana, džamija, dao, pao, klao, lako, braća, janje, kamen, plamen, manastir, naćve, lastavica, vlah, grah, mačka, jamčiti, samrt, sabiti, razapeti, izabrati, razviti, rasuti, raštrkan, trafika, bogatstvo, pastir, staklo, bahat.*

Umjesto vokala *a* imamo:

- a) vokal *e*: *jerebica*⁵ (ČA3, FA4, FA5, RA1, RA3, VA2, VA3); *jemčiti* (FA5, KA1); *ljubezan* (ČA1, ČA2, ČA3, FA1, FA2, FA3, FA4, FA5, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3); *vrebac* (FA1, FA2); *naresto* (FA1, FA2);

⁴ Iako je u tuzlanskim govorima Brabec bilježio zatvaranje dugog vokala *a*, bio je pod dojmom da su ljudi “osjećali da je takav govor nepravilan, pa su ga izbjegavali” te da su se najviše mogli čuti kod starijih ljudi i djece.

⁵ U istraživanju *Govor Pive i Drobnjaka* utvrđena je opća tendencija tog govora – iza *j* neakcentirano kratko *a* dobija boju glasa *e* (Vuković 1940: 9).

- b) vokal *i*: *diždavica*, *diždevnjak*⁶ (GA1) i
- c) vokal *o*: *otvorati* (ČA3, FA1, FA2, RA3); *zatvorati* (FA1, FA2, FA4, RA3); *zaklonjati* (FA1, FA2, GA1, RA3, VA1, VA2, VA3).

U građi iz *Ankete* iz 1897. godine zabilježene su samo ove zamjene vokala *a*. U novijoj dijalektološkoj literaturi zabilježene su slične zamjene. One se prije svega odnose na zamjenu vokala *a* vokalom *e* u neakcentiranom slogu (*jerebica*), a u riječima slavenskoga porijekla vrši se najčešće kada dolazi iza sadašnjih i bivših mehkih suglasnika.⁷ Također, istražujući zapadnobosanske ijekavske govore Dešić (1976: 36) iznosi da “do prelaska vokala *a* u *e* dolazi u neakcentiranim slogovima”, a “ako je akcentirano onda imamo znatno manje primjera njegove supstitucije vokalom *e*”.

Leksema *jerebica* prisutna je i u građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* na prostoru ovoga govornog tipa: FK1, FK4, KK1, KK2, SK1, SK2, RK1. Iz gore navedenih primjera, koje smo pronašli u *Anketi* iz 1897, vokal *a* pod akcentom nije alternirao u *e*, izuzev što je u dva punkta vokal *a* supstituiran vokalom *e* – *jemčiti*. Jahić, također, bilježi supstituciju vokala *a* vokalom *e* i navodi isti primjer – *jerebica*.

Supsticija vokala *a* vokalom *i* u građi je zabilježena samo na jednom punktu u primjerima *diždavica*, *diždevnjak*. Samo se na punktu VA3 javljaju oba lika *ljubezan* / *ljubazan*. Građa koja je stigla s punkta VA4 nema dostatne podatke u vezi s pitanjima koja su se odnosila na vokalske zamjene, odnosno ispitivač nije podvukao ponuđene odgovore, ali je za svako pitanje napisao komentar.⁸

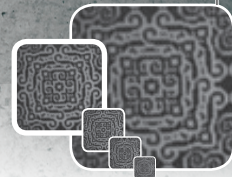
U literaturi se navodi da je karakteristična promjena sekvence *ra* > *re* u bosanskohercegovačkim govorima za tri korijena: *vrab-*, *krad-*,

⁶ Dopisano je u komentaru: “U mjesto: *dažgjevnica* i *dažgjevnjak*, prosti narod govori u ovom kraju: *diždavica* i (kišnica) – *diždevnjak*.”

⁷ I u drugim bosanskim govorima bilježi se slična situacija (up. Bulić 2000: 36; Dešić 1976: 36).

⁸ U komentaru stoji: “Muhamedanci ispostave Rudo, govore nešto je minje od tebe, a u općini Štrpci govore manje, pravedan itd.”, te “govore i *ospa* i *aspa*”.

rast-. Promjene u oblicima sa sekvencama *ra > re* u u morfemima *vrab-* > *vreb-* prisutne su u nekim susjednim ijekavskim govorima, kao i na dva punkta na istraživanom govornom području.⁹ Na dva punkta također je prisutna promjena *ra > re* u morfemima *rast > rest*, ali su u većini ostalih punktova likovi s neizmijenjenom sekvencom *ra* u tome morfemu.

U *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* zabilježena je, u vezi s leksemom *daždenvjak*, supstitucija vokala *a* vokalom *u* – *džždavac* (KK1), *džždeñāk* (FK3), *džždevac* (FK1), *žžždevac* (FK2), *žžždovac* (GK2), *džždevñāk* (SK1, SK2), dok u punktu RK1 imamo naporedan oblik *džždevñāk* / *džždevñāk*.

Supstitucija vokalom *o* zabilježena je u FA1 i VA1, mada su pored *zatvorati*, *otvorati*, *zaklonjati* zabilježeni i oblici *zatvarati*, *otvarati*, *zaklanjati*.

Vokal *o*

U građi s prostora jugoistočne Bosne u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* nisu prisutni podaci o pomjerenoj artikulaciji vokala *o* kada je on nosilac akcentiranog sloga, što navodi na zaključak da vokal *o* ne odstupa od ortoepskog standarda, a to znači da nije prisutna pojava zatvaranja vokala *o*. U dijalektološkoj literaturi (up. Jahić 2002: 44; Halilović 2002: 252; Peco 2007: 54), kad je u pitanju istraživani govorni tip, također je potvrđeno da kada se vokal *o* nalazi pod akcentom, tada ostaje neizmijenjen.

U nekim bosanskohercegovačkim govorima¹⁰ bilježe se i slučajevi kada akcentirano *o* ima tendenciju zatvaranja. Baotić (1985: 26) navodi da područje derventske kraja ima tendenciju zatvaranja vokala *o* pod svim akcentima.

⁹ Za oblik *re* u morfemu *vrab-* zna cijela donja Usora, ističe Okuka, te navodi primjere iz Žabljaka, Ljetinića, Lepenice, Bobara, Omanjske, Jelaha, Jevadžija i Miljanovaca (up. Okuka 1973: 20). Promjenu *ra > re* zabilježio je i Baotić (1983: 51) i ona je dosljedna u leksemi *vrabac* kao i izvedenicama od nje u ikavskošćakavskim govorima Dervente.

¹⁰ Zatvaranje akcentiranog vokala *o* prisutno je u nekim mjesnim bosanskim govorima (up. Vujičić 1985: 25–27; 1990: 17).

Građa u *Anketi* iz 1897. potvrđuje da je na cijelom prostoru jugoistočne Bosne vokal *o* stabilan, a njegov status ispitan je u riječima *orah, kolijevka, psovati, oltar, ljepota, ospa, ovnovi, dokle, obje, pobježe, kopča, rodbina, moreš, more, čovjek / čojek, opet, hrom, psovka, kost, post, škola, poći, doći, dođem, oteo, počeo, događaj*.

Na prostoru jugoistočne Bosne nailazimo na supstituciju vokala *o* vokalom *e*:

grob > *greb* (FA1, FA2, KA1); *groblje* > *greblje* (FA1, FA2, KA1);

četvoro > *četvero*; *petoro* > *petero* (ČA1, ČA2, ČA3, FA1, FA2, FA3, FA4, FA5, KA1, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3, VA4);

četvorica > *četverica*; *petorica* > *peterica* (ČA1, ČA2, ČA3, FA1, FA2, FA3, FA4, FA5, KA1, GA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3, VA4);

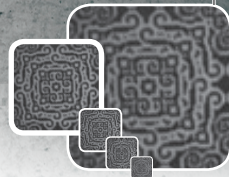
ne može > *ne mere* (ČA3, FA3, FA4, KA1, GA1, RA3, VA1) i

jomuža > *jemuža* (ČA2, FA1, FA2).

U građi iz *Ankete* iz 1897. zatečena je na punktovima FA1, FA2 i KA1 naporedna upotreba oblika *groblje* i *greblje*, dok je na svim drugim punktovima prisutan oblik *grob* (odnosno *groblje*). Kad je u pitanju rasprostiranje ovih oblika u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*, prisutni su samo oblici *grob*, *groblje*. Takvo stanje zabilježio je i Jahić (2002: 45): “Iješt. ib. u ovoj pojavi, slično kao i u slučaju *vrabac* : *vrebac*, predstavlja prostor nepoznavanja te osobine”.

U dijalektološkoj je literaturi za prostor istočnohercegovačkog dijalekta istaknuta upravo specifičnost koja se ogleda u ravnopravnom pojavljivanju ova dva lika. Peco ističe da su oblici *greb* i *greblje* u centralnohercegovačkim govorima, naročito kod Bošnjaka, sasvim obični (up. Peco 2007: 55). Iako su oblici *greb* i *greblje*, kao što smo već vidjeli, zabilježeni na tri punkta, samo u građi iz 1897. godine, koja je s punkta KA1, komentar ispitivača ide u prilog Pecinoj konstataciji.¹¹

¹¹ “Muhamedanci kažu još i *raka* a čuje se i *mezar*. Muhamedanci kažu *greb* i *greblje*; a pravoslavni govore *grob* i *groblje* a može se čuti i *greblje*.”

Na punktovima FA4, GA1 i RA2 zabilježena je naporedna upotreba oblika *čtvorica* : *petorica* > *četverica* : *peterica*, dok je na punktu RA3 naporedno samo *četverica* : *čtvorica*. Na višegradskim punktovima VA1, VA2 i VA3 prisutni su dubletni oblici *čtvoro* : *četvero*, *petoro* : *petero*, *čtvorica* : *četverica*, *petorica* : *peterica*. Građa iz Ankete iz 1897. pokazuje preovladavanje oblika sa *-ero*, a takvo nešto zabilježeno je i u građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*. Šator (2004: 161) u vezi s likovima *greblje*, *četvero* i *peterica* konstatira da su oblici s *e* češći u odnosu na oblike s *o*. Likove sa *-oro* imamo samo u punktovima FK2 i FK3, i to u obliku *petòrica*.

U odnosu na svoju istočnohercegovačku dijalekatsku bazu, za koju su karakterističniji oblici s *-oro*, u jugoistočnoj Bosni dosljedniji su likovi s *-ero*, što se može dovesti u direktniju vezu s bosanskim govorima, kakvi su naprimjer srednjobosanski, kao i zapadnobosanski ikavskošćakavski (up. Brozović 1966: 158; Peco 2007: 161), pogotovo kada se ima u vidu izrečena teorijska postavka o prostornoj pripadnosti ovog govornog tipa bosanskom terenu (up. Jahić 2002: 16).

U punktovima FA3, FA4, KA1, GA1, RA3 i VA1 naporedno je *ne može* : *ne mere*. U komentaru na 17. pitanje na punktu FA3 stoji da *ne mere* "kažu muhamedanci". Na nekoliko punktova u okvirima *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* zabilježeni su naporedni oblici – *nè more* : *nè mere*, (FK1), *nè more* : *nè mere* (KK3, SK1, SK2). Na ostalim punktovima jugoistočne Bosne vokal *o* ostao je nepromijenjen kako je, između ostalog, najčešće i u istočnohercegovačkom, uz napomenu da vokal *o* najčešće ostaje nepromijenjen u slučaju kada je pod akcentom (up. Peco 2007: 54). Ta je tvrdnja potvrđena i u primjerima koji su pronađeni u građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*.

Na teritoriji jugoistočne Bosne na punktovima ČA2, FA1 i FA2 potvrđena je supstitucija vokala *o* vokalom *e* u primjeru *jemuža*. Kad je u pitanju ova leksema, njeno ponašanje pratilo se i u okvirima *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*, gdje nije zabilježena supstitucija vokala *o* vokalom *e*.

Vokal *e*

Za vokal *e* na području ovog govornog tipa, kako su pokazali rezultati istraživanja u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*, može se kazati da ima neizmijenjenu vrijednost u odnosu na savremeno stanje. U toj građi nije pronađen nijedan primjer koji bi svjedočio pomjerenoj artikulaciji, bez obzira na akcenat ili kvantitetu. Ipak, zatvoreniju kao i otvoreniju artikulaciju ovog vokala imamo zabilježenu u literaturi.¹²

Uvidom u građu *Ankete* iz 1897, u pitanjima koja tretiraju vokal *e*, utvrđena je njegova vrlo stabilna upotreba na cijelom prostoru jugoistočne Bosne, što smo zaključili na osnovu vrlo respektabilnog broja podvučenih primjera: *djeca, preksutra, preksinoć, bezumlje, djevojka, djever, pšenica, srebro, dijete, mlijeko, rijeka, vrijeme, sjeme, vjera, mjera, vjetar, neki, pred, jesti, pepeo, nećak, djed, sijeno, lijep, slijep*. Ne postoje u pitanju koje tretira upotrebu vokala *e* primjeri koji potvrđuju njegovo zamjenjivanje drugim vokalom, osim u sekvenci *re*. Supstitucija vokala *e* dolazi u sekvenci *re > ra* u prijedlogu *prema*:

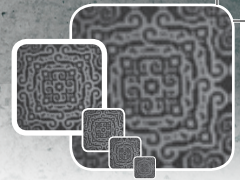
prema > prama (ČA1, GA1, RA2, VA1, VA2, VA3).

Na prostoru ovog govornog tipa u građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* zabilježene su zamjene vokala *e* vokalom *a* u primjerima *žigarica* (FK1, FK2), *žigara* (FK4, RDK1, FK1, SK1). U vezi s prijedlogom *prema* Jahić u svom istraživanju bilježi alternaciju vokala *e* vokalom *i* (up. Jahić 2002: 47).

Vokal *i*

Na prostoru jugoistočne Bosne vokal *i* pokazuje, mada je najskloniji redukcijama u odnosu na druge vokalske jedinice, artikulacijsku stabilnost, što znači da su njegova pomjeranja svedena na minimum. Pitanja koja tretiraju status vokala *i* nešto je manji broj, ali primjeri podvučeni u *Anketi* iz 1897. pokazuju da je izrazito stabilan vokal:

¹² Zatvaranje i otvaranje vokala *e* zabilježeno je u Zmijanju (Petrović 1972: 36), a malo zatvorenije je i *e* u okolici Fojnice. (Brozović 1956: 14)

divlji, divljaka, iskao, srio, zrio, vidjeti, idem, zbiti, dijak, šljiva, ptica. Također, nema zabilježenih supstitucija vokala i drugim vokalima.

Građa iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* potvrđuje takvo stanje u ovom govornom tipu, osim što se u pojedinačnim slučajevima na određenim punktovima javljaju supstitucije ovog vokala drugim vokalima. Samo u punktu FK4 imamo alternaciju *i > e* u primjeru *pělin > pėlen*. Jahić na ovom terenu bilježi znatno veći broj alterniranja ovog vokala drugim vokalima (up. Jahić 2002: 48).

Vokal *u*

Istraživana građa u *Anketi* iz 1897. ne nudi nam mnogo informacija o artikulacijskoj prirodi ovog glasa, odnosno nema primjera na osnovu kojih bi se mogla precizirati njegova artikulacijska vrijednost s obzirom na akcenat i kvantitetu. To može značiti da se vokal *u* na cijelom istraživanom području, mislimo na cijelu Bosnu i Hercegovinu, pokazao kao izrazito stabilan vokal pa, samim tim, sastavljači ankete nisu mnogo ni aktualizirali ovo pitanje.

Građa iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* omogućuje nam formiranje općenitog zaključka u vezi s vokalom *u* – najstabilniji je vokal na terenu jugoistočne Bosne, nije podložan redukcijama, a primjeri njegove supstitucije drugim vokalima svedeni su na minimum.

U građi iz *Ankete* 1897. zabilježeno je alterniranje vokala *u* vokalom *i*:

budnem > bidnem (ČA1, ČA3, FA3, GA1, RA2, RA3, VA1, VA3) i

budem > bidem (FA1, FA2).

O ovom pitanju u građi koja dolazi iz punkta VA1 zabilježen je komentar u vezi s odgovorom na ovo pitanje.¹³

Na prostoru jugoistočne Bosne, a s obzirom na građu koja se obrađuje u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*, može se kazati

¹³ ...“stanovnici oba vjerezakona izgovaraju često izraze: *bidnem* i *budnem*, ali običnije *budem*.”

da je u njegovom vokalizmu najstabilniji vokal *u*. Dakle, ovaj vokal nije podložan redukcijama, niti su brojni primjeri u kojim dolazi do njegove zamjene.

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* zabilježeno je alterniranje vokala *u* vokalom *o*: *kokùruz* (GK1, GK2).

U građi je zabilježeno alterniranje vokala *u* vokalom *i*:

bìdē (KK1), *bìñē* / *bìdē* (SK1), *bìñe* / *bùdē* (RK1).

Kontraksije vokala

Na istraživanom govornom području, kao i u drugim bosanskohercegovačkim govorima, sasvim je obična kontraksija u vokalskim grupama, naročito u slučajevima kada se nađu u neposrednoj blizini dva neakcentirana vokala.¹⁴ Kad je u pitanju istraživano govorno područje, može se konstatirati da svi punktovi znaju samo za regresivnu asimilaciju. Jasno je da će na ovom terenu biti i slučajeva u kojima se sporadično ili dosljedno ovo sažimanje ne vrši.

Vokalska grupa *aa*

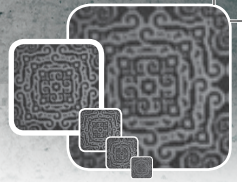
Kada se jedan do drugoga nađu dva vokala *a*, najčešće dolazi do njihova sažimanja u dug vokal *ā*, mada postoje i potvrde da se u nekim slučajevima takva kontraksija ne izvrši.

Vokalska grupa *aa* daje *ā*:

bat od imenice *bahat* (FA3, RA1, RA2, VA4), *bez da* od *bez daha* (FA3, RA1, RA2, VA4), *od gra* od *od graha* (FA3, RA1, RA2, VA4).

U *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* ova kontraksija se dešava u primjeru *snā* od imenice *snaha*, poslije gubljenja konsonanta *h* (FK2), *snāa* (SK1, SK2) te u primjeru *pròmā* od imenice *promaha* (SK1). Jahić navodi slične primjere kontraksije na prostoru

¹⁴ Kontraksija je zabilježena na gotovo cijelom bosanskohercegovačkom području: Šurmin 1895: 191; Petrović 1972: 229; Peco 1975: 105–107; Brabec 2012: 79.

ovog govornog tipa, uz konstataciju da se ona vrši poslije gubljenja konsonanta *h* i to u govorima pravoslavaca (up. Jahić 2002: 52).

Vokalska grupa *ao*

U građi iz *Ankete* 1897. vokalska sekvenca *ao* daje *ō*, najčešće u glagolskom pridjevu radnom:

dao > *do* (FA4);

klao > *klo* (VA1);

prodao > *prodo* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3);

otpao > *otpo* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA3);

zaklao > *zaklo* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3);

večerao > *večero* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, FA3, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3);

iskao > *isko* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, FA3, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3) i

rekao > *reko* (ČA1, ČA3, FA1, FA2, FA3, KA1, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3).

Kontraktacija nikako nije zabilježena u ČA2, dok se na terenu punkta ČA3 pojavljuju dubletni likovi: *otpao* / *otpo*, na terenu FA1 i FA2: *prodao*, *otpao*, *zaklao*, ali i: *prodo*, *otpo*, *zaklo*, na GA1, RA1, RA2 i RA3 imamo primjere u kojima nije izvršena kontraktacija: *dao*, *pao*, *klao*, *žao*. Ovdje treba napomenuti da je u grupi punktova s rogatičkog terena jedinstveno stanje na svim punktovima. Na punktu FA3 imamo samo primjere u kojima kontraktacija nije izvršena: *dao*, *pao*, *klao*, *žao*, *prodao*, *otpao*, *zaklao*, ali i one u kojima jeste: *večero*, *isko*, *reko*.

Građa *Ankete* iz 1897. s punkta FA4 ima sljedeće primjere u kojima nije izvršena kontraktacija: *pao*, *žao*, *klao*, dok je u svim drugim primjerima izvršena, te su zabilježeni naporedni oblici: *dao* / *do*, *prodao* / *prodo*, *otpao* / *otpo*, *zaklao* / *zaklo*, *večerao* / *večero*, *iskao* / *isko*, *rekao* / *reko*. Punkt FA5 pokazuje se u odnosu na sve punktove posebniji

jer na njemu nije zabilježena kontrakcija ovog tipa. U KA1 svi su primjeri s neizvršenom kontrakcijom, osim što se u njemu javlja i: *rekao* i *reko*. U višegradskom kraju postoje primjeri s izvršenom kontrakcijom: *klo, prodo, otpo, zaklo, večero, isko, reko* (VA1); *prodo, zaklo, večero, isko, reko* (VA2); *prodo, otpo, zaklo, večero, isko, reko*, kao i s neizvršenom kontrakcijom: *dao, pao, klao, žao, prodao, otpao, zaklao, večerao, iskao, rekao* (VA1)¹⁵; *dao, pao, klao, žao, prodao, otpao, zaklao, večerao, iskao, rekao* (VA2); *dao, pao, klao, žao, prodao, otpao, zaklao, večerao, iskao, rekao* (VA3).

Izuzeci su primjeri *pao, žao* u kojima ni na jednom ispitivanom punktu ne dolazi do kontrakcije vokalske skupine *ao*. Šator (2004: 161) u zaključcima o mostarskome govoru navodi da: “pod akcentom te grupe ostaju”. Takvo stanje moglo bi se barem teorijski braniti jer u slučajevima u kojima je vokal akcentiran, vokalska sekvenca ostaje neizmijenjena, kakav je slučaj u dvosložnim oblicima glagolskog pridjeva radnog, ali gore već navedeni primjeri ne potvrđuju to pravilo u potpunosti.

Peco je na istočnohercegovačkom području zabilježio sličnu situaciju: “...iako je jedan od vokala akcentovan, imamo sažimanje *dô* (*dao*), *žô* (*žao*)” (Peco 2007: 62).

Vuković u svom istraživanju govora Pive i Drobnjaka navodi da ti govori ne znaju za tu pojavu i da se po tome razlikuju, na što se Jahić nadovezuje konstatirajući da su iješt. ib. govori po tome bliži pivsko-drobnjačkim negoli hercegovačkim (up. Jahić 2002: 55). U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* također nije u tolikoj mjeri prisutna kontrakcija ove vokalske grupe.

Vokalska grupa *ae*

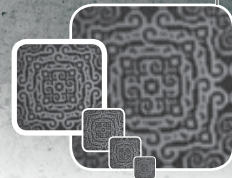
Do sažimanja dolazi u: *jedanest, dvanest, trinest, četrest* (ČA1, FA1, FA2, FA3, FA4¹⁶, FA5, GA1, RA1, RA2, RA3, VA1, VA2, VA3, VA4¹⁷).

¹⁵ Dopisan je komentar: “...čuju se izrazi obje vrste, a od onih bez *a* češće: *klo, prodo, oto, zaklo, večero, reko*, neko: *klao, prodao* i.t.d.”

¹⁶ Dopisan je komentar: “*jedanes, dvanes, trines* i.t.d.”

¹⁷ “Govore *jedanest, dvanest* i.t.d. ‘aše ne čuje.”

Na punktu ČA2 u komentaru stoje drukčiji odgovori u odnosu na ponuđene te će biti razmatrani u odjeljku o sonantu *j*.¹⁸ ČA3 ne nudi nam nikakve informacije u vezi s ovim leksemama. Oblici u kojima ne dolazi do sažimanja zabilježeni su u KA1 u kome imamo *jedanaest*, *dvanaest*, *trinaest*, *četрнаest*. U VA3, kao u VA1¹⁹, imamo podvučene likove s izvršenom kontrakcijom, kao i one u kojima nije izvršena.

U građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* vokalska grupa *ae* sažima se u *e* (*jedānēs*, *dvānēs*, *šēsñēs*) u gotovo svim punktovima. Samo na jednom punktu imamo zabilježenu nesažetu grupu *ae*: *jedānⁿaes* (GK1).

Vokalska grupa *eo*

a) U glagolskom pridjevu radnom:

uzeo > *uzo* (ČA1, ČA3, FA1, FA3, KA1, FA4, RA1, RA2, VA1);

oteo > *oto* (ČA1, ČA3, FA1, FA4, RA2, VA1) i

počeo > *počo* (ČA1, ČA3, FA1, FA4, RA2, VA1).

b) U imenicama i pridjevima u kojima je *o* također nastalo od *l*:

pepeo > *pepo* (FA4, VA1);

veseo > *veso* (FA4, RA2, VA1) i

debeo > *debo* (ČA3, FA1, FA3, FA4, RA2, VA1).

U čajničkom kraju nije jednako stanje u vezi s ovim pitanjem. Naime, javljaju se oblici u kojima uopće nije izvršena kontrakcija: *pepeo*, *veseo*, *debeo*, ali i naporedni oblici: *uzeo* / *uzo*, *oteo* / *oto*, *počeo* / *počo* (ČA1). Na punktovima ČA2, FA5, KA1, GA1, RA3 i VA2 ni u jednom odgovoru nije zabilježena izvršena kontrakcija pa stoga imamo samo: *pepeo*, *veseo*, *uzeo*, *oteo*, *počeo*, *debeo*. U građi s punkta ČA3 imamo: *pepeo*, *veseo*, ali i naporedne oblike: *uzeo* / *uzo*, *oteo* / *oto*, *počeo* / *počo*, *debeo* / *debo*. U fočanskom kraju imamo također nejednako stanje u pogledu kontrakcije ove vokalske sekvence. U punktovima FA1 i FA2

¹⁸ U komentaru stoji: "Mjesto: *jedanaest*, *dvanaest* i.t.d. kažu: *jedanaest*, *dvanaest*."

¹⁹ Dopisan je komentar ispitivača: "Običnije: *jedanaest* i.t.d."

imamo identičnu situaciju – samo je *pepeo, veseo*, dok se pored oblika u kojima nije izvršena kontrakcija – *uzeo, oteo, počeo, debeo* – javljaju i oblici u kojima je izvršena kontrakcija: *uzo, oto, počo, debo*.

Za razliku od ova dva punkta, punkt FA3 ima oblike u kojima nije izvršena kontrakcija: *pepeo, veseo, uzeo, oteo, počeo* te oblik u kojem jeste – *debo*. Na punktovima FA4 i VA1 svi se primjeri javljaju naporedno, kako oni u kojima jeste, tako i oni u kojima nije izvršena kontrakcija.

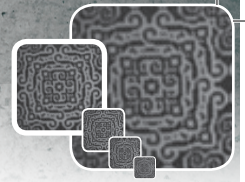
U rogatičkom kraju na punktu RA1 nije izvršena kontrakcija osim u primjeru *uzo*. U RA2 imamo naporedno *veseo / veso, uzeo / uzo, oteo / oto, počeo / počo, debeo / debo*. U građi punkta VA3 zabilježeni su oblici sa neizvršenom kontrakcijom: *pepeo, veseo, uzeo, oteo, počeo*, kao i njihovi naporedni oblici sa izvršenom kontrakcijom: *veso, uzo, oto, počo, debo*.

U građi iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* zabilježeni su primjeri u kojima dolazi do sažimanja ove vokalske grupe:

ÿzō (KK1, FK1, FK2, FK3, KK2, GK1, GK2, RK1, SK1, SK2) i
pëpō (KK1).

Također, u prilogu *veoma* vokal *e* iz grupe *eo* sažet je iako se nalazio pod akcentom u nekoliko punktova: FK1, FK3, RDK1, SK1.

Na osnovu navedenih primjera vokalskih kontrakcija stječe se općenit zaključak da one nisu u cijelosti jednako zahvatile lokalne govore jugoistočne Bosne. Vokalske kontrakcije specifične su za prostor fočanskog kraja, a potvrde za to nalazimo u obje ankete, dok se na drugim lokalnim govorima javljaju umjereno, s tim da su u rogatičkim govorima one tek sporadična pojava. Šator, analizirajući *Anketu* iz 1897. iz mostarskog kotara, zaključuje da se kontrakcija vokala u sekvencama *-ao, -eo* i *-uo* gotovo uvijek vrši (up. Šator 2004: 161).

Vokalske redukcije

Samo se jedno pitanje odnosi na problematiku redukcije vokala, s tim da je ono u vezi sa vokalom *o*. Na prostoru jugoistočne Bosne u građi iz 1897. godine u svim kvestionarima sa ovog terena podvučeni su likovi u kojima se vokal *o* bez izuzetka pojavljuje u inicijalnoj poziciji *u onu kuću, u ovo selo, na onom polju, na ovim kolima*. Za razliku od građe iz 1897. godine, u građi *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa* problematici redukcije vokala posvećena je pažnja, mada nisu brojni primjeri.

Redukcije vokala *i*

Na prostoru jugoistočne Bosne redukcija ovog vokala česta je pojava zabilježena u mnoštvu primjera. Valja napomenuti da se ona, ipak, ne pojavljuje jednako na cijelom prostoru ovog govornog tipa, te je specifična za određene lokalne govore, što možemo vidjeti iz primjera.

Na istraživanom području zabilježena je kako djelimična redukcija vokala *i*: *stòlca, nóževⁱma* (RK1); *bràtičⁱna, sèstričⁱna, domàćⁱca, kàšⁱki* (SK2); *dijélⁱla* (GK1, GK2), tako i potpuna redukcija ove vokalske jedinice: *stòlca* (GK2), *kobàsca* (RK1), *kišⁱnca, saònce* (FK1), *tòlkò* (FK1, RK1, SK2).

Redukcija vokala *u*

Zabilježena je samo na jednom punktu, a u vezi s leksemom *želu-dac*: *žèldac / žèldanac* (RK1).

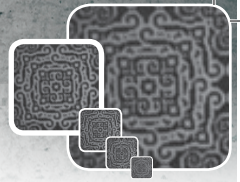
Vokali *a, o i e* na prostoru ovog govornog tipa pokazuju stabilnost, odnosno primjeri potvrđuju da izostaje njihova redukcija.

Zaključak

Materijal koji nam nudi *Anketa* iz 1897. godine bez sumnje je zanimljiv za komparativna ispitivanja govornih tipova na bosanskohercegovačkom terenu, unatoč tome što su neki podaci nepotpuni. Uzimajući u obzir da je to prva anketa ovog tipa provedena na bosanskohercegovačkom terenu, podaci koje ona pruža važni su za ukupnu generalizaciju dijalekatske tipologije u ranijem periodu konsolidacije govornih tipova na terenu Bosne i Hercegovine. Upoređujući građu iz *Ankete* iz 1897. godine s jezičkom građom s prostora jugoistočne Bosne iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*, može se konstatirati da je vokalski sistem u razvojnoj liniji zadržao svoje odlike. S obzirom na stanje u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*, može se kazati da vokalski sistem pokazuje relativnu stabilnost koja se može pratiti na svim analiziranim lokalitetima, uz pojedinačne primjere alterniranja, redukcije vokala te kontrakcija vokalskih grupa koje su odraz izvornog stanja i direktna naznaka nekadašnjeg zakonomjernog slijeda u vokalskom sistemu jugoistočne Bosne, o čemu svjedoči stanje u *Anketi* iz 1897. godine. Ta sličnost u razvoju vokalskog sistema potvrđuje, najprije, općenitost njihove tipologije, a potom i prirodu manifestiranja sistemskih procesa koji upućuju na jedinstvenost njihove geneze. Kao posebnost jugoistočne Bosne može se izdvojiti preimućstvo oblika sa -ero, čime je naglašena veza sa bosanskim govorima, u odnosu na istočnohercegovačku bazu. Na kraju, valja naglasiti i da znatno veći broj pitanja u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* ostavlja mogućnost za veći broj primjera koji svjedoče odstupanju od stanja koje smo zatekli u *Anketi* iz 1897. godine. Ipak, generalno uzevši, rezultati analiziranih upitnika i u jednoj i u drugoj anketi pokazuju da vokalski sistem jugoistočne Bosne nesumnjivo pripada sistemu govora istočnohercegovačkog dijalekta.

Izvori

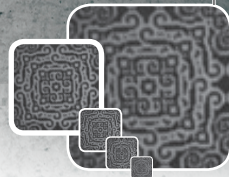
- Anketa Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897), Zemaljski muzej, Sarajevo.
- Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986), Institut za jezik, Sarajevo.

Literatura

- Belić, Aleksandar (1969): *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I, Fonetika*, Naučna knjiga, Beograd.
- Brozović, Dalibor (1966): “O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta”, *Hrvatski dijalektološki zbornik 2*, JAZU, Zagreb, 119–208.
- Bulić, Refik (2004): “Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima *Pitanja o govoru prostoga naroda iz 1897. godine*”, *Pismo 2*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 32–39.
- Bulić, Refik (2013): *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglasjskog kraja*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj.
- Dešić, Milorad (1976): Zapadno bosanski ijekavski govori, *Srpski dijalektološki zbornik XXI*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
- Halilović, Senahid (2002): “Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik 8*, Institut za jezik, Sarajevo, 239–342.
- Halilović, Senahid (2005): “Bosanskohercegovački govori”, u: Mønnesland, Svein *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, Sarajevo, 15–51.
- Halilović, Senahid (2009): “Sarajevski govor do kraja XX stoljeća”, u: Halilović, Senahid, Šehović, Amela, Tanović, Ilijas, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo, 9–66.
- Halilović, Senahid (2012): “Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa”, *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Zbornik radova, knjiga 1, Slavistički komitet, Sarajevo, 171–183.
- Ivić, Pavle (1956): *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narječje*, Matica srpska, Novi Sad.

- Ivić, Pavle (1956): “O nekim problemima naše istorijske dijalektologije”, *Južnoslovenski filolog* XXI, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 97–129.
- Ivić, Pavle (1962): “Srpskohrvatska dijalektologija u najnovijem periodu”, *Književnost i jezik* IX (1), Beograd, 15–22.
- Jahić, Dževad A. (1980): “Iz lovačke terminologije i lovačkog žargona u govoru rogatičkog kraja”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* IX–X, Sarajevo, 269–292.
- Jahić, Dževad A., Tošović, Branko Đ. (1980): “Redukcija i asimilaciona geminacija grupe dn u ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne i pskovskim srednjoruskim govorima (kontrastivna analiza)”, *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti* 13, Banja Luka, 77–94.
- Jahić, Dževad A. (1983): Lovačka leksika i frazeologija u rogatičkom kraju, *Srpski dijalektološki zbornik* XXIX, SANU, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 339–343.
- Jahić, Dževad A. (1984): “Izoglosa i faktor međujezičkih kontakata (na primjeru sonantne geminacije dn>nn, dn’>n’n’, dl>ll u dijalektima slovenskih jezika)”, *Južnoslovenski filolog* XL, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 75–92.
- Jahić, Dževad (2002): “Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* 8, Institut za jezik, Sarajevo, 7–236.
- Kalajdžija, Alen (2012): *Jezički izraz Hörmannove zbirke usmene epike u odnosu na novoštokavsku folklornu koine*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Karavdić, Zenaida, Čatović, Haris (2016): “Evaluacija naučnog djela prof. dr. Asima Pece u svjetlu savremenih lingvističkih istraživanja”, u: Dilberović, E. i dr. (ur.) *Zbornik radova, Naučni skup “Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istraži-*

vanja u Hercegovini”, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar, 549–561.

Milas, Matej (1903): “Današnji mostarski dijalekat”, *Rad JAZU* 153, Razredi Historičko-filologičko-juridički, Zagreb, 47–97.

Peco, Asim (1967): “Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini”, *Južno-slovenski filolog* XXVII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 267–306

Peco, Asim (1977): “Sudbina kratkog *ě* iza *r* u ijekavskim govorima štokavskog dijalekta”, *Južnoslovenski filolog* XXXIII, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 247–264.

Peco, Asim (1983): “Govor Podveležja”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik* 4, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 209–281.

Peco, Asim (1989): *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd.

Peco, Asim (2007): *Govor istočne i centralne Hercegovine*, Sabrana djela Asima Pece I–VI, knj. I, Bosansko filološko društvo, ANUBiH, Bemust, Sarajevo.

Pujić, Savo (1974): “Distribucija ijekavskih varijacija u zamjeni jata u savremenoj bosanskohercegovačkoj pisanoj praksi”, *Radovi I*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 11–108.

Rešetar, Milan (1907): *Der štokavivische Dialekt*, Wien.

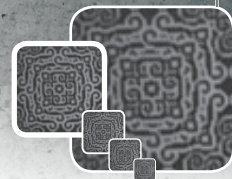
Rešetar, Milan (1942): “Izgovor i pisanje praslavenskog vokala *ě* u dugim slogovima”, *Rad JAZU* 272, Historičko-filologički razred, Zagreb, 207–225.

Šator, Muhamed (2004): “Anketa o jeziku”, u: *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914*, Univerzitet “Džemal Bijedić” Mostar, Mostar.

Šurmin, Đuro (1894–1895): “Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom”, *Nastavni vjesnik* III, Zagreb, 164–175.

- Vujičić, Dragomir (1974): “Ciljevi i zadaci istraživanja u okviru projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku”, *Proučavanje bosanskohercegovačkih govora – dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*, Posebna izdanja, knj. 2, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 15–33.
- Vuković, Jovan (1937): “Karakteristične osobine mostarskog govora”, *Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva XVII*, sv. 1–12, Beograd, 953–963.
- Vuković, Jovan (1939): “Govor Pive i Drobnjaka”, *Južnoslovenski filolog VII*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
- Vuković, Jovan (1964): “Govorne osobine” (Žepa), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, XIX, Sarajevo, 45–62.
- Vušović, Danilo (1927): “Dijalekat istočne Hercegovine”, *Srpski dijalektološki zbornik III*, Beograd – Zemun, 1–70.

**THE VOCAL SYSTEM IN THE SPEECHES OF
SOUTHEAST BOSNIA ACCORDING TO THE
QUESTION OF THE NATION'S SPEECH (1897)
AND THE COMPLETED
QUESTIONNAIRES FOR THE EXAMINATION
OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN
SPEECHES (1975–1986)**

Summary: This work attempts to fill in the gap in the description of Bosnian speech types, which, among other things, was due to the fact that the existing linguistic material, archived in the National Museum, was insufficiently used. This linguistic material is result of the Project on the Question of the Nation's Speech initiated by the Central Government in 1896. Namely, this is a description of the state of the vocal system in the area of Southeast Bosnia, where the questionnaires from Čajniče, Foča, Goražde, Kalinovik, Rogatica and Višegrad will be taken into account. Bearing in mind the fact that dialects are susceptible to changes, from the perspective of historical dialectology, the data provided by the Project mentioned above are important to us. We will compare these data with the results of the recent research, taken from the survey of the Bosnia and Herzegovina Dialectological Complex (1975–1986), which are relevant for the examination of these areas. In this way, an insight into the developmental line of the vocal system in the area of Southeast Bosnia (which, according to its linguistic characteristics, is part of the eastern Herzegovinian dialect system) will be given.

Keywords: Shtokavian dialect, eastern Herzegovinian dialect, vocalism, southeastern Bosnia.

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Comitee of Publishing Ethics).